

Na bijna een kwart eeuw restauratie Oude Kerk voltooid

136 Na een restauratie die 24 jaar duurde en 26½ miljoen gulden kostte, is de oudste kerk van Amsterdam, de Oude Kerk, op 14 maart weer officieel geopend. Men begon weliswaar in 1955 met de werkzaamheden maar in 1951 had men de kerk al tijdelijk moeten sluiten wegens instortingsgevaar. Bouwkundig bleek er heel wat aan het vijf, zes eeuwen oude bouwwerk te mankeren. Met name de toestand van de daken baarde zorg. Beter echter bleek het gesteld met de fundering. Maar ook thans is het kerkgebouw niet in volkomen rust en met instrumenten worden de overigens zeer geringe bewegingen van het bouwwerk in het oog gehouden. Het onderzoek heeft uitgewezen, dat hier bij het tegenwoordige Oudekerksplein al bewoning was voordat er sprake was van een dam in de Amstel – de dam waaraan Amsterdam zijn naam dankt. Voordat men aan het eind van de dertiende eeuw begon met de bouw van de basiliek gewijd aan St. Nicolaas, heeft er een oudere kerk gestaan op een terp. Er zijn bodemdoorsneden van deze terp gemaakt en er werd een graf gevonden. Verondersteld mag worden dat begin 1200 of nog iets eerder de terp werd opgeworpen.

De bouwgeschiedenis van de Oude Kerk is tamelijk gecompliceerd. In de veertiende eeuw maakt de basilicale bouw plaats voor een driebeukige hallenkerk, niet ongelijk aan de kerken in Monnickendam en Edam. Maar ook deze hallenkerk bleek al spoedig te klein. De kerk werd uitgebreid met kapellen en een dwarschip. Dit is tot in de zestiende eeuw doorgegaan, zodat de kerk bij een inwendige lengte van zeventig meter een breedte heeft gekregen van zestig meter. Om meer licht te doen toetreden heeft men de middenbeuk verhoogd. De laatste bouwactiviteiten vóór de hervorming was de verhoging van het koor in de jaren 1558-1560. De kosten hiervan werden gefinancierd door een loterij waaraan men een Loterijprent uit 1558 dankt, een houtsnede die de toestand van het kerkgebouw laat zien met de lichtbeuk reikend tot aan de vieringtoren. In 1578 kwam de kerk bij de alteratie in handen van de hervormden.

Tijdens de restauratie vond men op een trek balk van de noordelijke dwarsbeuk een opschrift dat niet helemaal duidelijk was maar vermoedelijk als volgt luidt:

Dit kruiswerck boven is ghewulft in 't jaer van XIII C en XII (1412). Men leidt hieruit af dat de vergroting van de kerk in de breedte, een vergroting die de kerk zulke ongewone afmetingen heeft gegeven, kort voor 1412 is begonnen.

Het was bepaald niet de enige vondst die men bij de restauratie deed want bij het schoonmaken van de houten gewelven, met dikke lagen verf bedekt, ontdekte men versieringen op de ribben van kepervormige aard, bloemversieringen op de velden van de gewelven en voorstellingen van heiligen. De laatste zijn al vrij spoedig na de alteratie bedekt met een bruine teerlaag. De overige decoraties waren er nog in de tweede helft van de 17e eeuw. Verrassend was ook dat de gewelbschotels bij schoonmaak eveneens nog hun oude schoonheid bewaard bleken te hebben. Nu het gehele gewelf is schoongemaakt, kan men zich enigermate een voorstelling maken van de pracht die eens het deel was van de Oude Kerk. Reeds in 1907 zijn op de schachten van de zuilen in het koor de z.g. tapijtschilderingen ontdekt, die de achtergrond vormden voor de bij de hervorming verdwenen beelden van de twaalf apostelen. Omdat men indertijd heeft nagelaten deze schilderijen, waarvan het bladgoud al was verdwenen, te conserveren, zien ze er nu nogal bleek uit. Hier in het koor is de latere vurehouten betimmering verwijderd en is het oorspronkelijke eikehout weer voor den dag gekomen... compleet met het scheepje dat een zee-man er eens in kerfde.

Een andere richtlijn, bij de restauratie gevolgd, was het herstel van de oude traceringen en profileringen van de ongeveer vijftig ramen. Bovendien zijn dichtgemetselde ramen weer opengemaakt. Dat is o.a. het geval in de zuidoosthoek, waar de oude, lage sacristie werd hersteld (er

GEZICHT OP DE OUDE KERK TE AMSTERDAM VAN DE ZUIDOOSTZIJDE, MET OP DE VOORGROND DE SACRISTIE. DE OUDE KOSTERIJ OP DEZE PLAATS WAS AANMERKELIJK HOGER, ZODAT MEN DE RAMEN ERACHTER DICHT HAD MOETEN METSELEN. HET ROOSVENSTER IS VOORZIEN VAN NIEUWE GEKLEURDE GLAZEN.

FOTO: ARTICAPRESS, HAARLEM

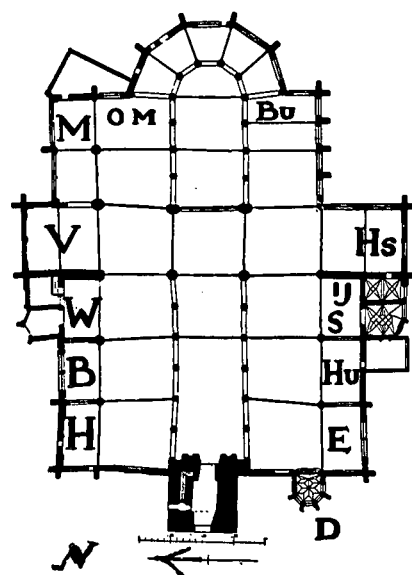

was later een hoger opgetrokken kosterij van gemaakt) en de er achter liggende kerkraden konden worden openge- maakt. Helemaal gereed is men aan de buitenkant trouwens nog niet, al is de bebouwing wel gesaneerd, zodat de kerk thans beter uitkomt doordat men hinder- lijke aanbouwsels eraf heeft „gepeld”.

Wat de ramen betreft, er waren in de kerk zes gebrandschilderde ramen, waarvan er zelfs een (het sterfbed van Maria) van Crabeth zou zijn, al bestaat hierover geen absolute zekerheid. In het midden van de 18de eeuw heeft de glazenier De Angelis uit Brussel de toen twee eeuwen oude ramen hersteld. Rondom de jongste eeuwwisseling zijn ze andermaal onder handen genomen. Het glas van De Ange- lis is toen verwijderd en in kisten opgesla- gen. Bij de restauratie door het Haarlem- se atelier Bogtman heeft men de beide vroegere voorzieningen vergeleken. Kwalitatief het best bleek het werk van J. Schouten rondom de eeuwwisseling te zijn, maar de scherven van De Angelis zijn thans herplaatst in ramen elders in de kerk. Twee roosvensters, in de oostelijke muren van de zijbeuken zijn van nieuw gekleurd glas voorzien, in 1970 ontwor- pen door Carla Wenckebach. Het noord- elijkste roosvenster stelt de duif voor die terugkeert naar de Arke Noachs, het an- dere venster heeft een voorstelling van de wonderlijke spijziging en de letters alfa en omega.

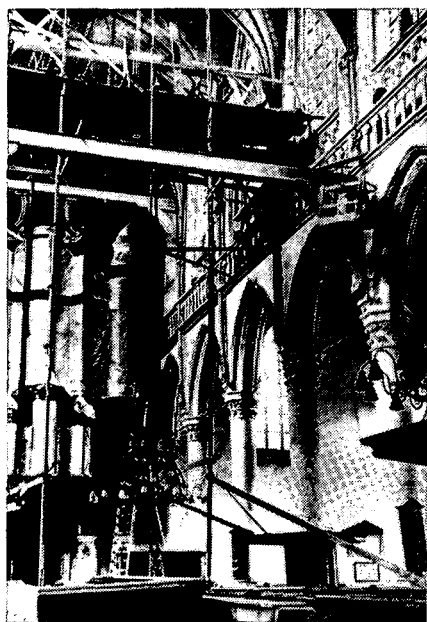
Het huisje tegen de zuidgevel van het dwarsschip is gerestaureerd en de kap verlaagd om het kerkraam vrij te maken. Op oude afbeeldingen viel te zien hoe de tracering was van dit later dichtgemetsel- de raam. Die tracering is hersteld en zij is in zoverre merkwaardig dat er een ver- schil is tussen de linker- en de rechter- helft. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat dit is geschied om in het glas van de ene helft het knuppelkruis en in de andere helft de vuurslag-emblemen van het Bourgondische huis te plaatsen. Die zijn ook thans weer in dit venster te zien.

Omvangrijk waren de bouwkundige voorzieningen die getroffen moesten worden aan de daken. Ook de goten, al bij al van een respectabele lengte, moes- ten worden vernieuwd. Daken en goten beslaan een oppervlakte van circa 7000 m²; het oppervlak van gewelf en balken loopt tegen de 4000 m². Het vieringto-

PLATTEGROND VAN DE OUDE KERK MET AANDUIDING VAN DE KAPELLEN: H - HAMBURGERKAPTEL (1494); B - BINNENLANDVAARDERSKAPTEL; W - WEITKOPERSKAPTEL; V - VOETBOOGSCHUTTERS- OF ST. JORISKAPTEL; M - MARIAKAPTEL; OM - OUDE MARIAKAPTEL OF SNIJDESKAPTEL (1380); BU - BUITENLANDVAARDERSKAPTEL (CIRCA 1380); HS - HANDBOOGSCHUTTERS- OF ST. SEBASTIAANSKAPTEL; IJ - (BOVEN) IJZEREN KAPTEL; S - SMIDSKAPTEL; HU - HUISZITTENKAPTEL; E - ELISABETH (OF LYSBETH) GAEVENKAPTEL (CIRCA 1499); D - DOOPKAPTEL (CIRCA 1462).

rentje was in zo slechte staat dat het bijna geheel vernieuwd is. Het noordelijke portaal dat al vele jaren geleden gereduceerd was tot een schamel hok met plat dak heeft weer het stenen ribgewelf van weleer teruggekregen. Aan de zuidzijde werd de ijzeren kapel, waar eens de Amsterdamse charters werden bewaard, hersteld en vlak daarbij is de deur naar de kamer waar de ondertrouw werd geregistreerd: „Door de roodeur gaan” naar de kleur die deze deur eens had. Erboven is nog het waarschuwende opschrift te lezen: 't Is haest getrouwt dat lange rout. Bij de restauratie begon men in de noordwesthoek met de uit 1505 daterende Hamburgerkappel. Met de wijzers van de klok mee gaande schreed de restauratie

orgels te voorkomen. Er zijn verplaatsbare elektrische voetstoven aangevuld met warmtetralers.

Voor de kunstverlichting zijn zeventien nieuwe kronen gemaakt, weinig opvallend en zeer eenvoudig van uitvoering. Ze zijn voorzien van een ring van zichtbare gloeilampen die, om verblinding te voorkomen, op lage spanning branden. Een van de 19e-eeuwse kronen uit het schip, gemaakt voor gas en ver-

NOODHERSTELLINGEN IN HET
MIDDENSCHIP (1952). HET GROTE ORGEL IS
MET ZEILEN AFGEDEKT.
FOTO: JAN H. PEETERSE

KOOR EN KOOROMGANG; HET
KOORSCHOT IS TIJDELIJK WEGGENOMEN
(1971).

FOTO: RESTAURATIEBUREAU

van jaar tot jaar voort, sommige jaren wat minder snel omdat er minder geld voor was uitgetrokken, dan weer wat sneller... Het restauratiewerk werd geleid door prof. ir. C. Wegener Sleeswijk, naderhand bijgestaan door architect D. Verheus.

Bij het begin van de restauratie heeft de Nederlands Hervormde gemeente het gebouw overgedragen aan de Stichting „De Oude Kerk” te Amsterdam. Deze stichting heeft voor de restauratie een bedrag van 882.000 gulden weten bijeen te brengen, 3,4 pct van het totaal van de restauratiekosten, die van circa 300.000 gulden per jaar in 1955 opliepen tot f 2.700.000 in 1978. De provincie Noord-Holland handhaafde in al die jaren een subsidiepercentage van 10, de subsidie van de gemeente Amsterdam wisselde van 22½ tot 26½ pct, de subsidie van het Rijk bedroeg zes jaar lang 57½ pct, zeven jaar 60 pct en elf jaar 62½ pct.

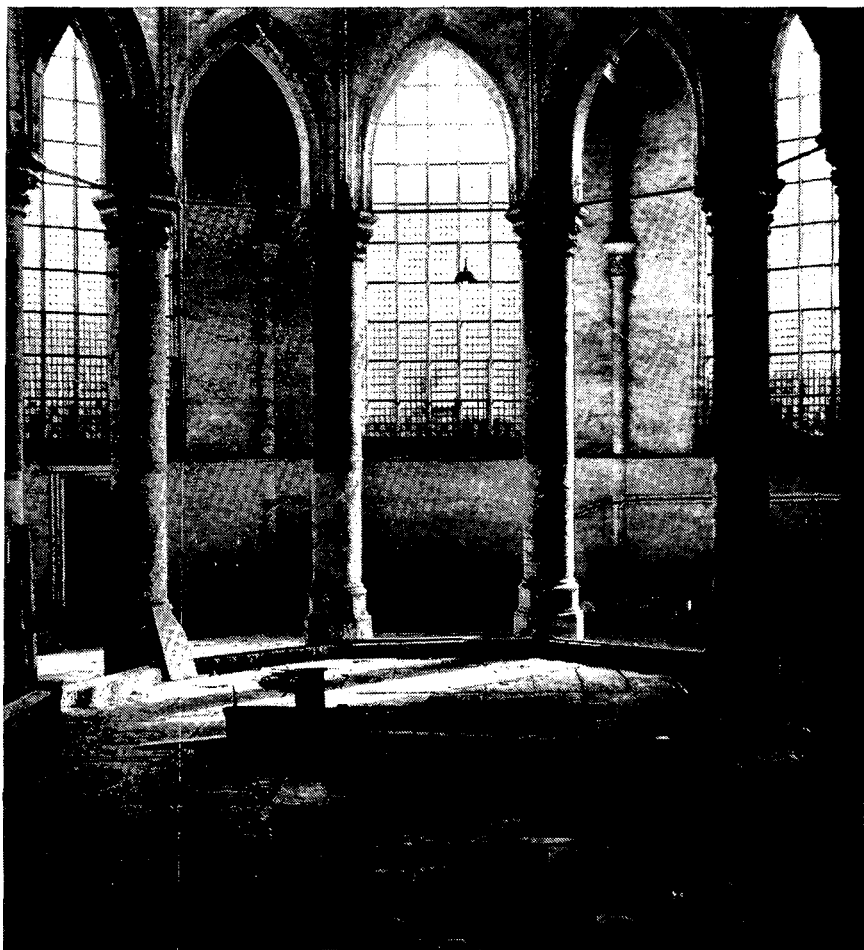
Op een korte periode na zijn er tijdens al de restauratiejaren hervormde kerkdiensten in de Oude Kerk gehouden. Ook de traditie van de orgelconcerten is al weer een aantal jaren hersteld.

De stichting stelt het kerkgebouw ter beschikking voor culturele doeleinden. Het oorspronkelijke plan om de kerkruimte met warme lucht te verwarmen is opgegeven om mogelijke schade aan de beide

bouwd voor elektriciteit, zal in de Sebastiaanskapel worden opgehangen.

Vermelding verdient nog het feit dat de vloer van de kerk, die in de loop van de eeuwen steeds hoger was komen te liggen, verlaagd is en wel zoveel dat voor het koorhek weer twee treden zichtbaar zijn. Sommige zerken zijn weer op hun oude plaats teruggekomen. Veel moeite voor de juiste plaats van de zerken heeft zich de archivaressen van de Oude Kerk, mej. B. M. Bijtelaar, gegeven die ook zeer veel heeft gepubliceerd over de geschiedenis van de Oude Kerk. Zij heeft helaas de voltooiing van de restauratie niet mogen beleven. In oktober vorig jaar is zij overleden.

Doordat een aantal zerken uit de Eilandskerk en de Nieuwe Kerk ter beschikking kwam is het mogelijk gebleken het authentieke karakter van de kerkvloer in stand te houden.

Tenslotte nog een enkel woord over beide orgels. Het kleine koororgel bezit nog de kas van 1658. Het binnenwerk is er in 1964/65 ingebracht – het oude binnenwerk bevindt zich in de gereformeerde kerk te Aalten. De dispositie van het tegenwoordige binnenwerk is een reconstructie van die van 1658.

Het reusachtige, zwaar bespeelbare, grote orgel is nodig aan restauratie toe. Het werd in 1724 gebouwd door Christiaan Vater en in 1738 geheel vernieuwd door Johan Caspar Müller. Men spreekt dan ook van een Vater-Müllerorgel. In 1870 is de intonatie drastisch naar de smaak van die tijd gewijzigd door orgelmaker Witte. Vorig jaar werden de oorspronkelijke kleuren van de kas blootgelegd en waar nodig hersteld (hout- en marmerimitatie). Het eerst nodig is nu een restauratie van de negen blaasbalgen. Deze bevinden zich in de toren. Met deze restauratie alleen al is een bedrag van 160.000 gulden gemoeid. Daarna moeten lekken in orgel en windkanalen worden hersteld en tenslotte rest de vraag of de ingreep van 1870 ongedaan moet worden gemaakt. In samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zullen in de komende jaren de kleine herstellingen geleidelijk worden uitgevoerd, ook wat de mechanieken betreft.

Ter gelegenheid van de opening van de Oude Kerk is een grammofoonplaat met orgelbespeeling uitgekomen waarvan de opbrengst bestemd is voor de stichting De Oude Kerk. Aan de opnamen werkten mee de organist van de kerk, Willem Vogel, en het lid van de adviescommissie voor de orgelrestauratie, Klaas Bolt.

Van half maart af is een kleine tentoonstelling in de Oude Kerk te zien, die een overzicht geeft van de werkzaamheden. Deze opstelling, in de St. Sebastiaanskapel aan de zuidzijde ondergebracht, zal een semi-permanent karakter dragen. Van half mei af kunnen weer bezoekers van de kerk worden toegelaten, maar de zondagse hervormde kerkdiensten worden elke zondag te 11 uur gehouden.

J. Th. Balk